En straffprocess för hönstjuvar?

Av chefsrådmannen Mikael Forsgren

Den straffprocess som tillämpas i dag har sina rötter i det tidiga 1900-talet. Den verklighet som processen skulle hantera såg väsentligt annorlunda ut jämfört med 2000-talets Sverige. Både brottsligheten och samhället i övrigt har förändrats kraftigt. I artikeln argumenteras för att det tidiga 1900-talets straffprocess inte klarar av att hantera 2000-talets verklighet med ett gott resultat. Det politiska systemet har inte förmått att underhålla denna grundläggande rättsliga infrastruktur. För att förbättra resultaten krävs en politisk vilja — och ett mod — att genomföra nödvändiga strukturreformer. Sådana reformer bör utgå från ett medborgarperspektiv snarare än ett myndighetsperspektiv. Ledorden bör vara myndigförklarade kapabla parter, en tydlig rollfördelning mellan straffprocessens aktörer och en mer förnuftsbaserad resursfördelning mellan olika typer av ärenden.

Hönstjuven och landsfiskalen

Svensk straffprocess år 2017 regleras i sina huvuddrag av rättegångsbalken. En balk som antogs av riksdagen år 1942 men där de väsentliga förarbetena togs fram på 1920- och 30-talen. Det var en tid av häradsrätter och rådhusrätter. Domsagorna och de ännu flera tingslagen var med moderna mått påfallande små.[1] I början av 1900-talet fanns det över 200 häradsrätter och i princip varje stad hade en rådhusrätt. Urbaniseringen hade inte kommit i gång på allvar och en överväldigande majoritet av befolkningen bodde på landsbygden. Åklagarväsendet såg helt annorlunda ut jämfört med i dag. De huvudsakliga åklagaruppgifterna utfördes av lands- och stadsfiskaler. Landsfiskalen var inte bara åklagare utan även polischef och utmätningsman inom sitt distrikt. Juristexamen var inte något krav.[2]

Även brottsligheten såg annorlunda ut under den period när huvuddragen i vår straffprocess utformades. Orsakerna till brottsutvecklingen är förstås många och inte möjliga att i alla delar härleda specifikt. Det går dock att peka på vissa samhällsförändringar som särskilt avgörande. Gemensamt för dessa är att de flesta upplever förändringarna som positiva. En sådan grundläggande förändring i samhället är urbaniseringen och övergången från att bo i små samhällen till att istället leva i stora städer. Detta har å andra sidan inneburit en minskad social kontroll och ökad anonymitet, vilket förstås ökar antalet möjligheter att begå brott. Normsystem som förmedlades genom när-

[1] I 1 kap. 1 § rättegångsbalken angavs att ”domsaga utgör ett tingslag; är domsaga mycket vidsträckt eller äro eljest synnerliga skäl därtill, må i domsaga vara två eller flera tingslag. Tingslag är häradsrättens domkrets”.

[2] Se Lena Landström, Åklagaren som grindvakt, 2011, s. 85 f.

samhället och kyrkan har luckrats upp. Matbutikerna har förändrats från detaljhandel över disk till snabbköp med självplock och numera självskanning, vilket är själva grunden till den massbrottslighet som snatterier och andra butiksstölder utgör. Forskningsframsteg inom det medicinska området har bidragit till narkotikans utbredning, vilket dels genererar narkotikabrott, dels leder till förmögenhetsbrott i syfte att finansiera narkotikainköp. Den kraftigt ökade privatbilismen är en av grundstenarna i brottslighetens infrastruktur. Genom biltransporter går det att genomföra t.ex. stölder på ett helt annat sätt än under tidigare epoker. Urbaniseringen har lett till ett förändrat nöjesutbud med pubar och restauranger som i kombination med generösare regler angående utskänkningstillstånd är en god grund för en ökad våldsbrottslighet. Den allmänna välståndsökningen har lett till att det helt enkelt finns fler saker att stjäla. Teknikutveckling i olika former påverkar brottsligheten. Internet utgör t.ex. en ny infrastruktur för brottslighet av olika slag, från bedrägerier till hotbrott. I någon mån kan internet måhända jämföras med privatbilismens genomslag på så sätt att en ny plattform för brottslighet skapats.

Rättegångsbalkens regler formulerades i tiden före denna utveckling, då brottsligheten var tämligen lokal. När ett brott upptäcktes kunde gärningsmannen på goda grunder misstänkas finnas i den omedelbara närheten. I kombination med små domkretsar och polisområden, såg förutsättningarna för straffprocessen väsentligt annorlunda ut jämfört med i dag. Stefan Strömberg brukar ibland tillspetsat beskriva den tidigare ordningen ungefär på följande sätt. När det begicks en hönsstöld i säg Stryksele, Västerbotten, fanns det en begränsad krets av möjliga gärningsmän (vid sidan av räven). En krets som landsfiskalen hade god kännedom om. De enda gånger några mer betydande utredningsproblem uppstod, var när den lokala hönstjuven redan satt inlåst.

Rättegångsbalken har över tid genomgått förändringar, förenklingar och anpassningar till det framväxande moderna Sverige. Men huvuddragen i processreformen ligger fast. Den svenska straffprocessen brukar ofta beskrivas som ackusatorisk med inkvisitoriska inslag. Jag har i ett annat sammanhang dragit slutsatsen att den svenska straffprocessen snarare, med Anne Robberstads ord, är en inkvisitorisk process som har klätts i ackusatorisk skrud.[3]

I den här artikeln ger jag — i en något drastisk och tillspetsad ton — uttryck för vilken reforminriktning straffprocessen enligt min mening bör ha för att i framtiden kunna utreda och lagföra brott på ett effektivt och rättssäkert sätt. Jag har haft förmånen att i olika sammanhang bolla, diskutera och forma mina åsikter på detta område med festföremålet själv. För detta är jag ödmjukt tacksam.

[3] Mikael Forsgren, Opartiska domare och effektiv resursanvändning, SvJT 2014 s. 217.

Den anmälda brottsligheten har förändrats

Arbetet i rättsväsendet påverkas inte omedelbart av hur den faktiska brottsligheten utvecklas utan snarare av den anmälda brottsligheten. Om fler och mer komplicerade brott anmäls, ökar arbetsbelastningen för rättsväsendets myndigheter.

Sedan slutet av 1900-talet finns några tydliga trender för den anmälda brottsligheten. Den tidigare dominerande förmögenhetsbrottsligheten i form av stölder m.m. har gått tillbaka kraftigt. De tidigare så frekventa bilstölderna, med en påfallande hög anmälningsbenägenhet, är t.ex. mer eller mindre utraderade genom införandet av elektroniska stöldskyddssystem. Samtidigt har den anmälda våldsbrottsligheten, främst misshandel, ökat markant. Under senare år har den internetbaserade brottsligheten i form av främst bedrägerier vuxit fram som en ny betydande brottskategori. Denna nya typ av förmögenhetsbrott är betydligt mer resurskrävande att utreda jämfört med mer traditionell förmögenhetsbrottslighet. Det anmäls fler brott som leder till stora förundersökningar och omfattande rättegångar, t.ex. i form av organiserade bedrägerier mot välfärdssystemen och mer omfattande narkotikahärvor (se t.ex. Brå-rapport 2017:4).

Utväxlingen av traditionella förmögenhetsbrott mot våldsbrott och internetbaserade bedrägerier har haft stor påverkan på rättsväsendet. Det straffprocessuella regelverket är nämligen utformat utifrån att alla ärenden ska hanteras på i huvudsak samma sätt oavsett vilken typ av brott som ärendet avser. En grov våldtäkt hanteras i rättslig mening på i stort sett samma sätt som en okomplicerad stöld eller misshandel. För Polisen innebär ett ökat antal våldsbrott och de nya typerna av bedrägerier att förundersökningarna blir mer komplicerade. Det är oftast fler bevispersoner inblandade och mer teknisk utredning. Som förundersökningsledare påverkas åklagarna på motsvarande sätt. Åklagarna får även ägna mer tid åt domstolsförhandlingar, eftersom våldsbrotten lagförs i domstol istället för genom strafföreläggande och typiskt sett tar längre tid än förmögenhetsbrotten. Även domstolarna påverkas av längre förhandlingar och en minskad grad av lagföring genom strafföreläggande.

Slutligen har en förändrad anmäld brottsstruktur spelat en roll för rättshjälpsanslagets utveckling, som finansierar bl.a. offentliga försvarare och målsägandebiträden. Kostnaden är i princip baserad på antal nedlagda timmar. Anslagsförbrukningen har ökat kraftigt utan att det kan förklaras med en numerär ökning av den anmälda brottsligheten. Anslaget lider av kronisk underfinansiering.

Nuläget är inte gott

Hur har då rättsväsendets myndigheter hanterat den förändrade karaktären på den anmälda brottsligheten? Svaret får bli ”så gott det går” men resultatet är inte tillräcklig bra.

BRÅ har i en rapport *Misshandel mellan obekanta — kan fler brott klaras upp?* (rapport 2007:12), pekat på brister i Polisens metoder för att välja ut vilka brott som ska utredas. Av rapporten framgår att Polisen inte utreder alla brott som rimligen är utredningsbara. Anmälningar där det finns en klar uppgift om gärningen vad gäller tid och plats, en utpekad gärningsman och vittnen läggs inte sällan ned utan att någon utredningsåtgärd vidtagits. I en uppföljande rapport (rapport 2009:1), har konstaterats att i så mycket som 60 procent av de nedlagda anmälningarna finns möjlighet till givande utredningsåtgärder. Det finns skäl att tro, även om det inte undersöktes särskilt i rapporten, att Polisen i andra fall inleder utredningar trots att det rimligen inte funnits förutsättningar för att anmälan skulle kunna leda fram till lagföring. Polisen har i egna undersökningar funnit att för mycket av polisernas arbetstid går åt till icke utredningsbara anmälningar.[4]

BRÅ:s slutsatser får stöd från andra granskare. Justitieombudsmannen (JO) har vid ett flertal tillfällen pekat på att det finns allvarliga brister i Polisens arbete med att utreda bl.a. mängdbrottslighet, som t.ex. bedrägeri, stöld och misshandel av normalgraden. JO har i en lång rad klagomålsärenden och vid inspektioner funnit åtskilliga fall där vardagsbrott under lång tid inte föranlett några utredningsåtgärder.[5] I vissa fall även då det funnits en utpekad gärningsman och det var inte ovanligt att en brottsanmälan inte hann utredas innan det påstådda brottet preskriberades (se t.ex. JO 2004/05 s. 16). JO har i ett beslut den 23 juni 2008 (dnr 2672-2008) uttalat bl.a. följande med hänvisning till de tidigare granskningarna.

> Jag kan […] konstatera att dessa allvarliga brister i den brottsutredande verksamheten tycks bestå. Jag finner alltjämt, med en oroväckande regelbundenhet, vid min granskning av förundersökningar rörande brott som drabbar enskilda i deras vardag ärenden som legat i mer än ett års tid – och i många fall under betydligt längre tid än så — utan att någon utredningsåtgärd över huvud taget har vidtagits eller i vissa fall t.o.m. utan att ärendet har tilldelats någon handläggare hos polisen. Jag finner också många exempel på förundersökningar i vilka utredningen till en början bedrivits med acceptabel skyndsamhet men därefter under långa perioder helt avstannat, vilket medfört att den sammanlagda utredningstiden blivit väsentligt längre än nödvändigt. Det finns också fortfarande exempel på att förundersökningar lagts ned p.g.a. att det brott som anmälan avser har hunnit preskriberas innan utredningen färdigställts.

De utredningsbara anmälningar som inte utreds är ett kvalitetsproblem som riskerar att urholka allmänhetens förtroende för rättsväsendet.[6] Straffprocessens brottspreventiva funktion försämras om inte anmälda utredningsbara brott leder till lagföring. Från brottsoffrets

[4] PM av Leif GW Persson refererad i BRÅ-rapport 2007:12, s. 7

[5] JO har uppskattat antalet fall med denna typ av kritik under perioden 2004–2008 till ca 200.

[6] Se t.ex. BRÅ-rapporten 2008:12, Brottsoffers benägenhet att polisanmäla brott

perspektiv måste det framstå som obegripligt varför en anmälan med känd gärningsman inte föranleder någon åtgärd från polisens sida. I den mån icke-utredningsbara brott ändå utreds så förbrukas statens resurser i onödan med följd att de utredningsbara anmälningarna i än större grad förblir outredda.

Situationen har sedan dessa uttalanden knappast förbättrats.[7] I spåren av polisens enmyndighetsreform har antalet ärenden som redovisas till åklagare och följaktligen antalet brottmål i domstol gått ner kraftigt. Personuppklaringen har försämrats. Trots att möjligheterna att använda förenklad delgivning har utökats med kraftigt förlängda frister, är det — enligt min erfarenhet — påfallande ofta förundersökningen har dragit ut på tiden så länge att delgivningsformen inte går att använda. Jag kan inte dra annan slutsats än att svensk straffprocess inte producerar ett tillräckligt bra resultat.

Det finns en oförmåga att underhålla grundläggande infrastruktur på rättsväsendets område

Ett sätt att ta sig an en artikel som denna är att föreslå olika reformförslag som kan tänkas leda till en bättre fungerande straffprocess. Det har gjorts förut och i denna artikel kommer ytterligare några. Det går dock att konstatera att det redan har lämnats många förslag som var för sig och sammantaget hade förbättrat situationen jämfört med dagens. Tyvärr har dessa goda förslag sällan realiserats. En grupp av förslag är sådana som förvisso har genomförts i lagstiftning men som sedan inte har tillämpats i verkligheten. Till den grupp hör propositionen Snabbare lagföring (prop. 2001/02:147) — som bl.a. handlade om att möjliggöra för åklagare att utfärda stämning och att inhämta personutredningen — och lagändringar som syftat till att öka användningen av s.k. förenklade förundersökningar enligt 23 kap. 22 § rättegångsbalken. Dessa reformer har fått ett högst begränsat avtryck i den straffprocessuella vardagen. En annan, större, grupp är de förslag som har lämnats men sedan inte genomförts i huvuddelen. För att ta moderna exempel kan pekas på Straffprocessutredningen, Nämndemannautredningen och Påföljdsutredningen.

Det kan diskuteras varför förslagen gått detta öde tillmötes. En delförklaring är förstås att vissa av förslagen, vid en närmare analys, inte håller måttet. Men ofta har remissbehandlingen fallit väl ut. Förslagen har sedan ändå stannat i Regeringskansliet som just förslag. I beredningsarbetet kan det ha uppdagats problem som inte fått något publikt uttryck. Tyvärr tror jag dock att ett grundproblem ligger i det från partipolitiskt perspektiv oattraktiva i att genomdriva stora processreformer. Det anses inte (sannolikt med visst fog) gå att vinna val på sådana frågor. Den politiska gruppering som i regeringsställning

[7] BRÅ har gjort övergripande resultatuppföljningar i spåren av de stora resurstillskott som Polisen fått under de senaste tio åren och efter den omorganisation som har genomförts, se bl.a. BRÅ-rapporter 2016:23, 2016:19 och 2016:18.

skulle ha kunnat tänka sig att lägga fram förslaget, kan i opposition istället komma att kritisera regeringens oförsiktiga hantering av rättssäkerhetsfrågor. Det politiska intresset landar därför lätt vid mer lättsmälta frågor som resurssatsningar på Polisen och straffskärpningar. Utrymmet för grundläggande strukturreformer på rättsväsendets område blir då mindre. Man kan kanske till och med hävda att de ständiga satsningarna på rättsväsendet i allmänhet och Polisen i synnerhet motverkar det nödvändiga reformarbetet. Tillskotten möjliggör en fortsättning på ett i grunden ineffektivt system. Så ska det bli några strukturreformer krävs en kraftsamling bland tjänstemännen och en klar politisk vilja — och mod — i Justitiedepartementet. Det krävs också ett mycket medvetet genomförandearbete. Det är inte tillräckligt att publicera ny lagtext i SFS, utan det krävs en plan för hur lagstiftningen ska få genomslag i praktiken.

Men vissa av förslagen har rönt uppmärksamhet på andra departement. Stefan Strömbergs Straffprocessutredning har ännu inte genomförts i sina huvuddrag. Däremot uppmärksammade som bekant Finansdepartementet förslagen. I statsbudgeten för år 2015 aviserades en indragning på 150 miljoner kronor från Sveriges domstolars anslag med hänvisning till Straffprocessutredningens förslag och potentialen till kostnadsbesparingar.[8] Ett förslag som genom sin blotta existens har en sådan kostnadsbesparande effekt måste betraktas som smått fantastiskt. Särskilt som utredningen själv inte ansåg att kostnadsbesparingar nödvändigtvis skulle följa på ett genomförande. I ärlighetens namn ska sägas att 75 miljoner kronor återfördes året efter. Men det är förstås tråkigt att ett förslag som detta än så länge huvudsakligen använts endast till en besparing på domstolarnas anslag motsvarande den sammanlagda budgeten för ett par medelstora tingsrätter.[9]

Det politiska ansvaret att underhålla den rättsliga infrastrukturen på straffprocessens område understryks ytterligare av det gällande systemet för pris- och löneomräkning (PLO). Myndigheternas anslag räknas upp årligen för pris- och löneökningar. PLO innefattar ett s.k. produktivitetsavdrag, vilket innebär att myndigheterna inte kompenseras fullt ut för de ökade kostnaderna. De förutsätts istället effektivisera sin verksamhet i motsvarande grad. Tanken är att efterlikna de successiva produktivitetsförbättringar som sker i näringslivet. Men produktivitetsökningarna i näringslivet beror på att företagen löpande anpassar sina processer till t.ex. tekniska landvinningar, nya vetenskapliga rön och förbättrade tillverkningsmetoder. Genom dessa

[8] I prop. 2014/15:1 UO4, s. 69 uttalades: ”Straffprocessutredningens betänkande Brottsmålsprocessen (SOU 2013:17) innehåller en rad förslag som, om de genomförs, kan minska utgifterna på anslaget. En utredning har i uppdrag att ta fram ytterligare underlag avseende konsekvenserna av förslagen. Mot bakgrund av detta beräknas anslaget minska med 150 000 000 kronor från och med 2016.” Alliansens budget, som antogs av riksdagen, avvek i detta avseende inte ifrån budgetpropositionen.

[9] Vissa av förslagen har även lett till lagstiftning när det gäller att hantera stora brottmål och att motverka inställda förhandlingar (prop. 2013/14:170).

ständiga anpassningar ökar företagens förmåga att producera mer till samma resursinsats. Rättsväsendets myndigheter är i mångt och mycket styrda av lagar och förordningar. Nya tekniska landvinningar kan t.ex. ofta inte tas tillvara utan lagändringar. Konsekvensen av att de rättsliga förutsättningarna bygger på äldre tiders förhållanden samtidigt som myndigheterna inte får full kompensation för pris- och löneökningar, är att anslagen successivt urholkas. Nu har det politiska systemet historiskt i praktiken inte krävt ut produktivitetsökningar. Resurser har tillförts när anslagen har urholkats för mycket (på politikerspråk ofta benämnt ”stora satsningar”). På polisområdet har ju det senaste decenniets melodi tvärtom varit att myndigheten måste öka antalet anställda. Detta går förstås helt på tvärs med tanken på ett produktivetsavdrag. Det önskvärda vore att det genom löpande strukturella reformer gavs rättsliga förutsättningar att över tid effektivisera verksamheten och att kravet på effektivisering i gengäld blev reellt.

Ett medborgarperspektiv på straffprocessen

När rättsväsendet ska reformeras sker det alltför ofta från interna utgångspunkter. Frågeställningen handlar om vilka åtgärder som kan leda till att myndigheternas arbete underlättas och effektiviseras. Utvecklingsarbete brukar dock bli mer fruktsamt om det bedrivs från ett utifrånperspektiv. Reformer på straffprocessens område bör därför ta sin utgångspunkt i ett medborgarperspektiv. Frågan blir vilka berättigade krav medborgarna ställer på en väl fungerande straffprocess.

Från ett sådant perspektiv tror jag att en viktig grundförväntan är att straffprocessen ska medföra att anmälda brott som kan utredas också ska lagföras inom rimlig tid. Det är alltså knappast acceptabelt att den som misstänks för brott kan förhala eller förhindra en prövning av skuldfrågan genom att inte medverka. En annan grundförväntan är att den som är inblandad i en straffprocess ska ha möjlighet att förstå processen och att den som behöver rättslig rådgivning ska få det.

Den nuvarande straffprocessen svarar inte särskilt väl mot denna typ av rimliga utifrånkrav.

Ett patriarkalt synsätt genomsyrar straffprocessen. Den som uteblir från polisförhör eller domstolsförhandlingar, har goda möjligheter att förhindra lagföring. Reglerna om delgivning, konsekvenserna vid frånvaro och liknande styr mot att det finns vinster att uppnå genom att inte fullgöra sina skyldigheter.

Systemet är från den enskildes perspektiv otydligt. Den tilltalade i ett brottmål har svårt att bedöma vad som står på spel. Det är inte godtagbart från ett medborgarperspektiv. Den som misstänks för brott har mycket små möjligheter att påverka handläggningen av ärendet. Den tilltalade i ett brottmål är mer eller mindre omyndigförklarad. Det finns begränsade möjligheter att godta ett påföljdsförslag (inte allvarligare påföljd än villkorlig dom och böter). Systemet bör

riggas så att den som misstänks för brott tidigt får en bild av vilken påföljd som kan bli aktuell.

Det behövs en tydligare ansvarsfördelning i straffprocessen

All form av mänsklig verksamhet vinner på en tydlig rollfördelning. Organisationer som präglas av otydlighet när det gäller roller och ansvar tenderar att fungera sämre. Rollfördelningen inom straffprocessen är otydlig.

När det gäller förundersökningsledning är ordningen den att det antingen är en viss utpekad åklagare eller ”Polismyndigheten” som är förundersökningsledare. Jag tror för egen del att det personliga ansvaret är väldigt viktigt i denna typ av verksamhet. En åklagare har ett eget professionellt ansvar för att driva en förundersökning framåt. Och ansvaret kan utkrävas av åklagaren personligen vid misskötsamhet. Jag anser att den önskvärda ordningen vore en mer professionaliserad utredningsverksamhet vid Polisen. En stor del av utredningsverksamheten skulle med fördel kunna bedrivas av civilt anställda utredare med ett personligt ansvar liknande åklagarnas. En möjlig utveckling vore att i författning ange att det för varje ärende ska finnas en ansvarig (polisiär) förundersökningsledare. En sådan organisation blir lättare att följa upp och att utkräva ansvar i. Det krävs i så fall även författningsreglerade kompetenskrav angående vem som ska få vara polisiär förundersökningsledare.

Den förändring av utredningsverksamheten som antyds här skulle dock kräva ett betydande arbete både hos lagstiftaren och i Polismyndigheten. Frågan är om motivationen är tillräckligt stark. Jag arbetade under en tid som rättschef i Justitiedepartementet med ansvar för bl.a. polisfrågor. Under den tiden reste jag en del i landet och besökte utredningsenheter från norr till söder. Ett gemensamt tema vid dessa möten var att intresset från ansvariga chefer och politiker i stor utsträckning uppfattas ligga på den yttre verksamheten. När den inte fungerar blir det ett stort medialt tryck mot de ansvariga och stora samhällsvärden kan förstås stå på spel. En hackande utredningsverksamhet har inte samma omedelbara genomslag. Men även om man, som framgått tidigare, inte kan vinna val på processreformer, kan man måhända förlora val på att straffprocessen inte producerar ett tillräckligt bra resultat.

I grunden är det en märklig ordning, om än med historiska förklaringar, att polisen inte är riggad för att kunna leda förundersökningen vid alla typer av brott. I ett sådant system skulle åklagarrollen kunna renodlas till att handla om att besluta om straffprocessuella tvångsmedel, lagföring genom strafföreläggande (straffvarning m.m.) och att föra statens talan i domstol. Den nuvarande ordningen har den smått absurda bieffekten att en statlig myndighet, Åklagarmyndigheten, får ägna betydande resurser åt att påminna en annan statlig myndighet, Polismyndigheten, att utföra begärda åtgärder. Det sätter

fingret på att ansvar och befogenheten att besluta om resurser rimligen måste hänga ihop. Polismyndigheten har inte någon lydnadsplikt mot Åklagarmyndigheten och kan alltså besvara en begäran om en utredningsåtgärd med att det för närvarande inte finns resurser till det. Oavsett hur angeläget den ansvarige åklagaren anser att det är att förundersökningen slutförs skyndsamt. Det regeringsuppdrag som gavs till myndigheterna i början av år 2017 skulle kunna vara ett första steg i en sådan utveckling. Uppdraget innebär att ett antal åklagare placeras hos Polismyndigheten för att bistå polisens utredare och förundersökningsledare i konkreta ärenden rörande mängdbrott. Syftet uppges vara att göra arbetet effektivare och att tillföra polisen värdefull kunskap.

Även domarrollen lider, om än allt mindre i praktiken, av otydlighet. Rättegångsbalken bygger ursprungligen på att det är domaren som ska ansvara för utfallet i straffprocessen. Domaren har enligt nuvarande ordning möjlighet att föra in bevisning i målet och bestämmer helt utan yrkanden över påföljdsbestämningen. Utvecklingen har över tid och utan lagändringar gått mot att domare (normalt sett) inte ser det som sin uppgift att ansvara för utredningens fullständighet. För de flesta domare skulle det t.ex. inte komma i fråga att på eget initiativ kalla in vittnen. Men när det gäller påföljdsbestämningen gäller nog i allt väsentligt rättegångsbalken enligt sin bokstav, dvs. det är domarens ansvar. En bättre ordning vore om polis och åklagare uttryckligen fick och tog det fulla ansvaret för att föra statens talan i brottmål. Domarens roll skulle i ett sådant system vara att säkerställa en effektiv och rättssäker process. Om utredningen i målet brister eller innehåller frågetecken som inte rätas ut, ska bevisning inte inhämtas genom domstolens försorg utan en frikännande dom meddelas. Om påföljdsyrkandet är för milt, ska domaren inte hjälpa staten genom att döma till en strängare påföljd. Kritik ska istället riktas mot åklagaren för missbedömningen och den olikbehandling som blir följden.

Om domstolens roll tydliggörs, skulle det också blir lättare att styra resursanvändningen mellan olika typer av mål. I dag läggs det stora resurser på att avgöra mål som i grunden inte är tvistiga mellan staten och den tilltalade. Genom en reforminriktning som ger den tilltalade mer egenmakt och som tydliggör att det är åklagaren ensamt som ansvarar för statens straffanspråk, skulle otvistiga ärenden kunna hanteras betydligt enklare än i dag. På så sätt frigörs resurser hos alla inblandade parter (polis, åklagare, domare och advokater) för de alltfler komplicerade ärenden som rättsväsendet har att hantera. Sådana förslag har lämnats av bl.a. Straffprocessutredningen.

Avslutning

Förr eller senare kommer strukturreformer att tvingas fram även i straffprocessens kärna. En from förhoppning är att katalysatorn inte

är att det behövs stora besparingar i staten utan en politisk insikt att den nuvarande straffprocessen inte producera ett tillräckligt gott resultat. Jag kan inte se annat än att utvecklingen mot en alltmer komplex karaktär på den anmälda brottsligheten kommer att fortsätta. Det kommer att ställa rättsväsendet på allt större prov. Åklagare och domstolar har fått en, förvisso oönskad, andhämtningspaus i och med de försämrade verksamhetsresultaten inom Polisen. Men Polisen kommer förstås förr eller senare att återta förlorad mark och börja öka leveransen av personuppklarade brott. Med nuvarande straffprocess kommer trycket då att öka på efterföljande delar av rättskedjan.

Uppbrottet är både slutet och början. Jag hoppas att uppbrottet från det tidiga 1900-talets idégods kan bli början på en straffprocessuell reformresa. Ledorden för en sådan bör vara myndigförklarade kapabla parter, en tydlig ansvarsfördelning mellan straffprocessens aktörer och en förnuftsbaserad resursfördelning mellan olika typer av ärenden. Det svåra måste få dra resurser och givet att resurserna inte är obegränsade bör de nödvändiga resurserna tas ifrån de ärenden som kan hanteras betydligt billigare och enklare utan att någon rimlig rättssäkerhetsgräns träds för när.